

ПРИМЕЧАНИЯ:

- ¹ Левин Ю.И. Об описании системы терминов родства.// СЭ, 1970. № 4. С.18-30.
- ² Попов В.А. К исторической типологии систем терминов родства: типы кроу и омаха.// СЭ, 1972. №2. С.43 и сл.
- ³ Шабашов А.В. Някои теоретични резултати от изследването на системата на родство у българите в Украйна.// Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново, 1997. Т.6. С.359.
- ⁴ Здесь и далее приняты следующие обозначения: *д* - зубной звонкий согласный, аналогичный обозначаемому в английском языке буквосочетанием *th*, знаком *˘* - паллатилизация согласного, *ǣ* - редуцированная заднеязычная гласная верхнего подъема.
- ⁵ Шабашов А.В. Указ. соч. С.356-364; Крюков М.В. Эволюция систем родства: Механизм трансформации. М., 1973.
- ⁶ Отсутствие обозначений для младших родственников - обычное явление в архаичных системах родства. Объяснение этому явлению см., например, Шнирельман В.А. Позднеродовая община.// История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. М., 1986. С.387-388.
- ⁷ Георгиева И., Москова Д., Радева Л. Опыт изучения системы кровного родства у болгар.// СЭ. 1973. №2. С.61; Шабашов А.В. Терминология родства болгар Украины.// Записки исторического факультета. Вып.3. Одесса, 1996. С.71-73.
- ⁸ Шабашов А.В. Опыт сравнительного изучения болгарской и гагаузской систем родства (по материалам Южной Украины).// ЭО. 1995. № 3. С.88-91.

И.О. ПЕТРОВА

ДЕЯКІ ПЕРЕДШЛОБНІ ДІЙСТВА УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ ОДЕЩИНИ (коровайні обряди, запросини, дівч-вечір)

Українське традиційне весілля - це справжня народна драма, яка включала складну структуру різноманітних обрядодій, що формувалися протягом століть і мають певну специфіку в окремих регіонах України. Весільний обряд є дуже змістовним історико-

етнографічним джерелом, можливості якого ще не вичерпані і тому вивчення питань весільної обрядовості є однією з найбільш поширених тем етнографічних досліджень.¹

Весільна обрядовість складається з взаємозв'язаних циклів: дошлюбного спілкування молоді, передвесільного циклу, власне весілля та післявесільного циклу обрядів. В свою чергу кожен з цих циклів складається з ряду ритуалів та обрядових дій: сватання, договір, заручини, оглядини, запросини, дівич-вечір т.ін.

В весільній обрядовості українців та росіян Одещини збереглися загальноросійські стародавні звичаї та обряди, але переважають риси південно-російської весільної обрядовості та досить чітко простежується вплив українського традиційного весільного обряду.²

Традиційно, передшлюбні дійства розпочиналися з обряду виряджання дочки (сина) на “запросини”. Запрошувалися родичі на весілля і приготування весільного хліба. Ці дії відбувалися, як правило, протягом одного дня.³ Дослідники весільної обрядовості росіян Півночі відносять передшлюбні дійства (“дівишник”, молодіжна гостина у нареченого) до циклу передвесільної обрядовості.⁴ Що стосується українського традиційного весілля, то, враховуючи функції подібних обрядодій, українські дослідники вважають, що їх варто віднести до власне весільного обряду⁵, оскільки при спільних рисах східнослов'янського весільного обряду в цілому в українській обрядовості виділяються структурно-функціональні відмінності.⁶ Під структурою розуміється певна послідовність взаємозв'язаних дій з певним ритуальним значенням і групуванням їх по етапах обряду.⁷ В українському весіллі група передшлюбних дій була досить розвинена і мала явно санкціонуєчий характер. Про це свідчать посад наречених та розплетення коси, саме це дозволяє включити її до власне весільного циклу. Для даного етапу весілля притамане обрядове зближення сімейно-родових колективів двох сторін шляхом взаємних пригощань, обрядового обміну подарунками. Нерозривний зв'язок передвесільної та власне весільної обрядовості притаманний не тільки українцям, а також і традиціям інших народів, зокрема, карельським весільним обрядам, в яких за висловом Ю.Ю.Сурхаско досить важко відокремити власне весільний обряд від передвесільного оскільки на практиці багато обрядів могло виконуватися і в тому і в іншому.⁸

Здебільшого весілля починалось у п'ятницю із запрошення коровайниць та приготування весільного хліба, що знайшло

відображення у весільній пісні “П’ятниця-початниця”.⁹ Весільний коровай посідає особливе місце в структурі традиційного весільного обряду багатьох народів. Стійкий символ хліба в обрядовому житті людини свідчить про його давні традиції, значне смислове й функціональне навантаження. Найдавніші джерела про звичаї та побут східних слов’ян свідчать, що коровай фігурує як необхідний атрибут весілля. Жодна весільна трапеза не обходилася без короваю та сиру.¹⁰ В документах XIV ст. згадуються весільні чини - “коровайники”.¹¹ Коровай, весільні вінки, гільце, запалені факели, пізніше свічки - неодмінні атрибути древніх весіль, символи бога сонця. Ці предмети в обрядовому їх вживанні мали таке ж значення і відігравали в народному житті таку ж роль, як у більш пізній час іконопис та релігійна скульптура.¹² Існує багато записів весільного обряду на Україні, які містять відомості про багатоплановість ритуалу виготовлення і розподілу короваю, та весільного печива, що включав ряд обрядодій під обов’язковий супровід весільних пісень. М.Ф.Сумцов відзначав, що серед слов’янських народів по повноті обрядового вживання хліба перше місце займає малоруське весілля.¹³ Ґрунтовно досліджуючи обрядовий весільний хліб, він підкреслював, що неможливо зібрати й систематизувати всі часткові прояви обрядового хліба на весіллі з причини їх численності й різноманітності.¹⁴

Спроба охарактеризувати весільний хліб за сукупністю ознак - часом виготовлення, формою, оздобленням і за функціональною навантаженістю зроблена В.К.Борисенко.¹⁵ Вона відмічає, що найбільш поширеною формою весільного хліба на Україні була висока кругла паляниця, оздоблена квітами, шишками, пташками з тіста, яка називалася “коровай”; другий вид: весільні деревця чи гілочки з відповідними назвами: “коровай”, “гільце”, “теремок”, “дивень”, “дівування”, “ріжки”. До третього виду можна віднести різноманітні вироби прямокутної, продовгуватої, плетеної форми, прикрашені барвінком, калиною, колосками жита чи пшениці. Ці вироби в окремих регіонах називаються: “калач”, “лежень”, “батько”, “покраса”, “пара”, “полюбовники”, “велика весільна шишка” тощо. Окрему групу складають численні, невеликих розмірів хлібчики, булки, фігурки з тіста з досить різноманітними назвами: “шишка”, “верч”, “калачик”, “гуска”, “голубка”, “качка”, “сова”, “борона”.¹⁶

Види весільного хліба можна поділити за функціональними особливостями:

- ◆ хліб періоду сватання, який символізує згоду чи відмову від шлюбу;
- ◆ печиво, що готується для запрошення гостей і обдаровування коровайниць;
- ◆ хліб для благословення, вітання молодих;
- ◆ коровай для обдаровування родин наречених, його різновид - для дружок молоді;
- ◆ хліб для обміну між сім'ями молодих, що символізує поєднання двох родин, і його різновид - хліб для “викупу” нареченої;
- ◆ весільне печиво, яке призначалося тільки для батьків молодих;
- ◆ хліб для освячення шлюбного ложа молодих.

Деякі спостереження з приводу використання хліба в передвесільному циклі обрядів Одещини, зокрема в період сватання були вже викладені автором,¹⁷ тому в даній роботі доцільно відразу перейти до розгляду обрядодій, що відносяться до власне весільного циклу. Отже, весілля розпочиналося з приготування весільного хліба, слід відзначити, що Одещина не є винятком в цьому випадку.

За нашими спостереженнями, що були зроблені під час роботи в етнографічних експедиціях на Одещині протягом 1995-97 рр. виготовленню обрядового печива надавалося неабияке значення. Частіше всього, у п'ятницю спеціально запрошені жінки збиралися в домівках молодих і приступали до його виготовлення. Кількість жінок обов'язково мала бути парною, це були родички, або сусідки, але тільки ті, що вже взяли шлюб та мали щасливу долю і обов'язково - дітей. На Одещині випікали “дівчачий” коровай - круглий великий хліб, прикрашений фігурками з тіста, стрічками, квітами т.ін., “лежень” - великий продовгуватий хліб з різноманітними прикрасами - він лежав перед молодими на весіллі, а також “шишки” - булочки, які за формою нагадують соснові шишки. “Шишками” запрошували на весілля, їх дарували гостям під час обдаровування. Обряди, пов'язані з виготовленням весільного печива виконувались окремо в оселях “женіха” та “невести” (“молодого” та “молодої”). Виготовлення короваю, лежня та шишок супроводжувалося обрядовими архаїчними діями та піснями, іноді й жартами. На жаль, до нашого часу збереглися далеко не всі пісні, які виконувались під час коровайних обрядів, ось деякі з них, що існують й досі:

*Короваю, короваю, я тебе вбираю
В розовому цвіті, щоб не билися діти .*

А також:

*Наша піч хохоче, короваю хоче
Наша піч усміхається, короваю сподівається.*

Або:

*Наша піч регоче, короваю хоче,
А припічок посміхається, короваю сподівається.¹⁸*

Щоб наречені жили дружно, коровайниць зв'язували рушником, всю роботу вони мали виконувати гуртом. Щоб молоді увесь вік прожили в парі, на виготовлення короваю, як вже зазначалося вище, запрошували парну кількість жінок, які перебували в першому шлюбі, жили в злагоді та мали дітей. Здавна існувала прикмета, що вдало спечений коровай символізує щастя молодій родині, тріснутий означає розлучення, загничений - сердиту вдачу майбутньої невістки чи зятя. Досить ймовірно, що у минулому коровай, як головний обрядовий хліб виконував й певну правову функцію. Про це свідчить той факт, що коровай виготовляли лише на перше одруження, вдовам та вдівцям його не випікали,¹⁹ гостина при укладанні шлюбу без короваю вважалася не весіллям, а вечіркою.²⁰ Про правову функцію обрядового хліба свідчить і поширений у минулому звичай випікати коровай при поховальному обряді неodrужених молодих людей.²¹ Згідно з народними віруваннями, кожна людина має одружитися і виготовлення хлібного весільного атрибута при похованні було своєрідним санкціонуванням шлюбу. На цвинтарі коровай роздавали всім присутнім.²²

Отже, можна стверджувати, що в традиційному українському весіллі коровайний обряд був досить розвиненим, важлива роль при виготовленні та випіканні весільного печива відводилася родині загалом та окремим її особам (мати, коровайниці, староста). Магічне, правове, естетичне призначення короваю зумовило його стійке побутування впродовж віків.

В тісному взаємозв'язку з коровайним обрядом перебувають такі елементи весілля, як запросини родичів і прощальний молодіжний вечір. "Запросини" включали урочисте вирядження дочки та сина та ритуал запрошення гостей. Останній був неоднаковим у різних регіонах України: у Карпатах запрошували спеціальні посередники - "звачі", на Поділлі молоді ходили запрошувати разом. Запрошували переважно родичів, близьких

знайомих та сусідів, а в невеликих селах - усіх мешканців. Не годилося запрошувати під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбулося в іронічному прислів'ї: "Просили по дорозі, аби не були на порозі",²³ або "Приглашали на дорозі, щоб не були на порозі".

Пісні (фольклор) посідають в весільній обрядовості одне з найважливіших місць: вони належать обряду та поза ним не виконуються. Їх функція - обрядова, вони надають гласності (прилюдності) весіллю як побутовому юридичному акту. Своє призначення ці пісні поєднують з поетизацією традиційного ритуалу. Однією з особливостей весільних пісень є їх епічний та оповідний (розповідний) стиль.

Подробиці проведення записин, зокрема фольклорне супроводження цієї обрядодії в деяких селах на Одещині були записані нами під час роботи етнографічних експедицій ОДУ ім.І.І.Мечнікова та Областного центру туризму та краєзнавства в 1995-1997 рр. в Білгород-Дністровському р-ні (с.Руська Іванівка), Березівському р-ні (сс.Демидове, Яковлівка) та Саратському р-ні (с.Михайлівка), Килійському р-ні (сс.Мирне, Десантне) Одеської області. Тексти пісень подаються зі збереженням специфіки вимовлення мешканців досліджуваних сел.

Згідно з спогадами респондентів в досліджуваних селах записини проходили у суботу напередодні весілля. Відбувалося це таким чином: урочисто виряджали дочку ("невесту") з "дружками", або сина ("женіха") в супроводі "бояр" на село "скликати" гостей на весілля. Церемонія запрошення передбачала віддячення грішми або прядивом і частування наречених.

Найпоширеною формою запрошення було особисте відвідування родичів молодими. Перед тим, як випроводити дочку запрошувати родину на весілля, мати обсыпала її та дружок зерном, грішми. На порозі, коли дружки з нареченою виходили з дому на село, вони співали матері (просили благословення):

Кропи мати да свяченою водою (укр)

Виряжай мати у щасливу дорогу

Коли дружки йшли по вулиці то обов'язково співали, "щоб усі в селі знали що вони "скликають" на весілля:

Хмарка наступає }2р (укр)

Дождік накрапає

А Наташа с дружечками

Як мак расцвітає

По дорозі промовляли до кого саме йдуть:

Берегом качки пливають (укр)
За горою дружечкі ідуть
По каменому мості
До [і'мя] у гості

Як заходили до двору запрошуваних на весілля то співали:

Добрий вечер[день] дому[тому] (укр)
[А] хто в цьому дому:
І старому, й малому
Щей богу святому

Потім “говорили”:

Мама, папа пригласили, (укр)
Щоб ви були на “свадьбе”

І покидаючи оселю запрошених на весілля співали:

Были ми у хате } 2р. (рос)
[В] Золотой комнате
Там нас приглашали
Медом частували.

Повертаючись додому дружки обов'язково співали або промовляли на адресу “кухарки”:

Готуйся куховарка (рос, укр)
Готуйся, щоб [чтоб] была[була] ры(и)бочка жарена
Щоб были[були] огирочки зелененьки[е]
Бо йдуть дружечки молоденьки(і)

На відміну від дружок, бояри ніяких пісень не виконували, а тільки “ухкали”.

В оселі запрошених на весілля залишали “шишку” - цей звичай традиційний для українців, склався також і в російських селах Одещини мабуть під впливом української весільної обрядовості.

Після запросин мати зустрічала молоду (“нєвесту”) з дружками хлібом і проводжала до хати, де дівчата починали прибирати гільце. Цією церемонією розпочиналося одне з найважливіших передшлюбних дійств - дівич-вечір (“дєвішнік”, “квітки”, “букети”) - як символ прощання з самотнім життям парубка та дівчини. Робили це окремо в оселях “молодого” та “молодої”, окремі елементи обрядодії: приготування вінків, весільного деревця, посад молодих здебільшого були ідентичними. У “молодої” дівич-вечір відзначався особливою ліричністю, бо символізував розлуку з рідною домівкою, подругами, перехід в інший статус, в іншу родину. Потім парубок приходив до своєї обранки “вечерять” і саме тоді

“вили гільце” - найчастіше вишневу, або соснову гілку, яку прикрашали стрічками та колоссям - символами незайманості, краси та молодості. Весільне деревце - “гільце” було невід’ємним атрибутом дівич-вечора, та мало численні варіанти локальних назв: “гільце”, “дівування”, “теренце”, “деревце”, “різка” т.ін. Протягом дівич-вечора на Одещині також виготовляли “квіти” або “букети”, які потім, вже на весіллі бояри “викупали” у дружок. “Женіх” та “невеста” брали першу “квітку” та прикрашали нею гільце, а дружки співали:

Благослови Боже, благослови Боже

Отець і мати тожє

[імена молодих]

Гілочко сви(і)ват(и)

Дівич-вечір був кульмінацією передшлюбних дійств. Тут відбувалося обрядове відокремлення наречених від несім’яної групи молоді і починався завершальний цикл обряду, що включав зближення двох родин з метою схвалення шлюбу.

Суботній молодіжний вечір зафіксований на всій території України²⁴ і має різні локальні назви: “дівич-вечір” (Київщина, частково Черкащина, Чернігівщина), “дівичник” (Чернігівщина, Сумщина), “вечорина”, “вечорниці”, “вечоринки” (Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Кіровоградщина), “подружбини” “дівичник” (Сумщина), “підвесілок” “дружбини” (Харківщина, Ворошиловградщина) т.ін. Численні записи свідчать, що він був стійкою структурною частиною весільного обряду. Спільні елементи дівич-вечора притаманні як східним, так південним та західним слов’янам.²⁵

Таким чином, є можливість дійти висновку, що обрядодії весілля, які були описані нами вище, характерні для всієї території України з незначними відхиленнями. Структурні частини обрядодій вкладаються в умовно складену схему послідовності їх виконання, в даному випадку в рамках власне весільного циклу.

ПРИМІТКИ:

¹ Борисенко В.К. Нова весільна обрядовість в сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України).-К.:Наукова думка, 1979.-133 с.; Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні.(Історико-етнографічне дослідження).-К.: Наукова думка, 1988.-192 с.; Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні.-К.: Наукова думка, 1974.-159 с.; Пономарев А.П. Развитие

семьи и брачно-семейных отношений на Украине (Этносоциальные проблемы).-К., 1989 та інші.

² Чижикова Л.Н. Свадебные обряды русского населения Украины //Русский народный свадебный обряд.-Л: Наука, 1978.-С.159-180; Чижикова Л.Н. Русско-украинские этнокультурные связи в южных регионах Украины //Культурно-бытовые процессы на юге Украины.-М., 1979.-С.12-74; Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні.-192 с.

³ Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні.-С.42-43.

⁴ Гура А.В. Опыт выявления структуры севернорусского свадебного обряда //Русский народный свадебный обряд.-Л.: Наука, 1978.-С.84.

⁵ Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні.-С.63; Борисенко В.К. Весільні звичаї...-С.43; Пономарьов А.П. Українська етнографія.-К.: Либідь, 1994.-С.272.

⁶ Борисенко В.К. Весільні звичаї...-С.43.

⁷ Чистов К.В. Типологические проблемы изучения восточно-славянского свадебного обряда //Проблемы типологии в этнографии.-М., 1979.-С.224.

⁸ Сурхаско Ю.Ю. Карельская свадебная обрядность (конец XIX-начало XX века).-Л., 1977.-С.113.

⁹ Пісні Поділля /Упоряд. С.В.Мишанич.-К., 1976.-С.132.

¹⁰ Шапов Я.Н. Брак и семья в Древней Руси //Вопросы истории.-1970.-№ 10.- С.217.

¹¹ Казаченко А.И. К истории великорусского свадебного обряда // Советская этнография.-1957.-№ 1.-С.67.

¹² Сумцов Н.Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы.-К., 1885.-С.8.

¹³ Сумцов Н.Ф. Хлеб в обрядах и песнях.-Харьков, 1885.-С.56.

¹⁴ Там само.-С.59.

¹⁵ Борисенко В.К. Весільні звичаї...-С.45-46.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Петрова Н.О. Обряды передвесільного циклу: за матеріалами етнографічних досліджень українського населення Одещини // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования.-Одесса, 1997.-С.335-344.

¹⁸ Ці та інші пісні див.:Весілля.-У двох книгах.-К.: Наукова думка, 1970.

¹⁹ Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості...-С.78.

²⁰ Борисенко В.К. Весільні звичаї...-С.54.

²¹ Ленчевский Л. Похоронные обряды и поверья в Староконстантиновском уезде Волынской губернии.-Киев, 1899.-С.6.

²² Ящуржинский Хр. Остатки язычества в погребальных обрядах Малороссии //Этнографическое обозрение.-1898.-№ 3.-С.94.

²³ Пономарьов А.П. Українська етнографія.-С.227.

²⁴ Весілля.-К., 1970; Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості....-С.84-91.

²⁵ Правдюк О.А. Загальнослов'янська основа українського весілля. //Слов'янське літературознавство і фольклористика.-К., 1968.-Вип.4.-С.98.

В. Я. ДЫХАНОВ

ОСНОВНЫЕ ПРАЗДНИКИ КАЛЕНДАРНОГО ОБРЯДОВОГО КОМПЛЕКСА БОЛГАРИ И ГАГАУЗОВ УКРАИНЫ

2. Гергьовден (Едерлез) и Димитровден (Касым): Обрядность

Изучение обрядности этих двух важнейших болгарских и гагаузских традиционных праздников приближает нас к более ясному пониманию не только собственно календарного цикла праздников и постов, но также и духовной культуры этих народов в целом, ее характера и особенностей, ее происхождения и генетических связей. Для достижения такого цельного, перспективного взгляда на обрядность необходимо рассматривать каждый ее элемент на широком этнокультурном фоне.

Кроме того, исследование должно охватывать все основные варианты празднования, что представляется плодотворным и продуктивным по двум направлениям:

1) суммарный учет всех известных вариантов и даже вариаций исполнения обрядов в ходе этих праздников даст возможность более полно отследить их этнокультурные параллели, а также указать на локальные акценты и предпочтения, вызванные историческими обстоятельствами, субкультурными особенностями, хозяйственными, географическими и экологическими условиями;

2) выявление и тщательный анализ наиболее устойчивых и частотных обрядовых элементов послужит основой для уточнения культурно-исторического ядра праздников, укажет на их современное состояние и место в традиционном календаре.